

METİN NEŞİRİNDE MECMUALARIN ROLÜ VE KARŞILAŞILAN PROBLEMLER

Yaşar AYDEMİR*

ÖZET

Bildirimizde ele alınan mecmua, bugünkü antolojilere karşılık gelen şiir defterleridir. Mecmualar, yazıldığı dönemin okuyucu zevkinin tespiti, edebiyat tarihine yansımamış yeni belgeleri içermesi, üslup çalışmalarına katkısı, şairin edebî kişiliğinin tespitine ışık tutması ve şairlerin divanının teşkilinde müracaat kaynağı olması gibi birçok hususta araştırmacıya katkı sağlar. Bu çalışma, metin neşrinde mecmuaların önemine vurgu yapmakta; bunu örneklerle izaha çalışıp karşılaşılan problemleri tartışmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: mecmua, nazire mecmuası, şiir mecmuası, divan, metin neşri

THE FUNCTION OF MECMUAS IN TEXT PRESENTING AND THE PROBLEMS OF IT

ABSTRACT

The mecmua introduced in this paper we is poet books wich mate with todays' anthologies. Mecmuas help us in pointing out readers' prefence, including historical documetns, contribution to style studies, showing of poet's litrary characteristics. This paper emphasizes the importance of mecmuas in presenting texts. It also aims at explaining it with examples and talks about arguments and some problems.

Key Words: Mecmua, nazîre mecmuası, poem mecmuas, text presenting

Giriş

Mecmua, Arapça bir kelime olup cem' kökünden gelir. Mecmû' kelimesinin müennesi olan mecmua, "toplanmış, toplanıp biriktirilmiş, bir araya getirilmiş şey; top, tüm, tertip ve tanzim edilmiş şeylerin hepsi, seçilmiş yazılardan meydana getirilmiş kitap" demektir. Klasik kültürde edebiyat terimi olarak da defter, türlü konuların bir araya getirildiği yazıları içine alan kitap, şiir defteri anlamlarında kullanılmıştır.¹

* Doç. Dr., Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi, aydemir@gazi.edu.tr

¹ Günay Kut, "Mecmualar", *Dergâh Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C. VI, İstanbul, 1986, s. 170; Orhan Şaik Gökyay, "Cönk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 8, İstanbul, 1993, s. 73-75; Ali Canip Yöntem., "Edebî ve Tarihî Tedkiklere Yarayacak Eserlerden: Bazı Mecmualara Dair", *Hayat*, Numara 32, Temmuz 1927, s. 103-105; Ali Nihat Tarlan, *Şiir Mecmualarında XVI ve XVII. Asır Divan Şairleri Revânî-Hayretî-Hâverî-Âhî-Peyâmî-Sânî*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1949; Muharrem Ergin, "Câmiü'l-meânî'deki Türkçe Şiirler", *TDED*, C. III, S. 3-4, İstanbul, 1949, s. 539-569; Mustafa Canpolat, Ömer Bin Mezid, *Mecmuatü'n-Nezâir*, Ankara 1982; Sabahattin Küçük, "Hayâlî-i

Mecmuaları ana hatlarıyla: 1. Nazire mecmuaları, 2. Antoloji niteliğindeki seçme şiir mecmuaları, 3. Türlü konularda risalelerin bir araya getirilmesiyle ortaya çıkan mecmualar, 4. Aynı konudaki eserleri içine alan mecmualar; tababet, ilahiyat gibi, 5. Tanınmış kişilerce hazırlanmış, yararlı bilgileri, fıkraları ve özel mektupları kapsayan mecmualar olarak gruplamak mümkündür.²

Mecmuaların bir kısmının sahibi ve müstensihî belli, büyük bir kısmının ise ne sahibi ne de müstensihî bellidir. Ekserisinin düzenlenme tarihleri de yoktur. Bu eserlerin, bugüne kadar yeterince gündeme gelmediğini, ilgili sahaların elemanları tarafından da çok fazla dikkate alınmadığını düşünüyoruz. Hâlbuki mecmualar edebiyattan ilahiyata, felsefeden tıp tarihine, folklordan etnografyaya kadar değişik konularda bilgi barındıran eserlerdir. Bizim burada söz konusu edeceğimiz mecmualar antolojiye karşılık gelen şiir mecmualarıdır. Öncelikle mecmuaların edebiyat araştırmacısına sunduğu bazı imkânların altını çizmek istiyoruz.

A. Mecmuaların Edebiyat Araştırmacısına Sunduğu Bazı İmkânlar

Mecmualar, edebiyat tarihinde büyük bir boşluğu doldurur. Bazen edebiyat tarihinin asıl kaynaklarına yardımcı olur, bazen yegâne kaynak olarak işlev üstlenir. Mecmuaların edebiyat araştırmacısına sağladığı bazı imkânları şu şekilde sıralamak mümkündür:

Mecmualar, içinde barındırdığı şiir ve şairle dönemin okuyucu zevkini ve şairin okunurluğunu, popülaritesini verir. Ali Şîr Nevâyî'nin şiirleri XV. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar mecmualarda yer alıyorsa bu durum hem okuyucu zevkini hem de şairin uzun süreli etkisini gösterir.

Edebiyat tarihinin birinci dereceden kaynakları olan tezkirelere yansımamış birçok şair, şiir, tür ve belgede de mecmualar edebiyat tarihinin vazgeçilmez kaynakları durumundadır. Hâdî'nin Saray şehrengizi³, Behiştî'nin Vize Şehrengizi⁴ vs. mecmualardan hareketle gün yüzüne çıkarılmış eserlerdir⁵. Aşağıya birer şiirini

Kadim", *Türk Kültürü*, S. 249, İstanbul, 1984, s. 64-67; Sabahattin Küçük, "Bursalı Rahmî Çelebi ve Şiirleri", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, 1993, S. 7, s. 448-49; Hüseyin Ayan, "Bir Nazire Mecmuası", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 7, İstanbul, 1991-92, s. 114; Hüseyin Ayan, "Bir Şiir Mecmuasında Ahmet Yesevî", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 3, İstanbul, 1997, s. 79-84; Mine Mengi, "Bir Şiir Mecmuası Hakkında", *Ankara Üniversitesi Türköloji Dergisi*, C. VII, Ankara, 1997, s. 78; Cemâl Kurnaz, "Osmanlı Şair Okulu", *Journal of Turkish Studies TUBA*, 27/II, Harvard, 2003; Yaşar Aydemir, "Şiir Mecmuaları ve Metin Teşkilinde Mecmuaların Rolü", *Bilig*, S. 19, Ankara, 2001, s. 147-156; Yaşar Aydemir, "Şairlerin Edebî Kişiliğinin Tesbitinde Mecmuaların Rolü", *Türk Kültürü*, S. 464, Ankara, 2001, s. 731-744.

² Agah Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi Giriş*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1984, s. 166-167.

³ Yaşar Aydemir, "Hâdî'nin Saray Şehrengizi", *İlmî Araştırmalar Dergisi*, S.12, İstanbul, 2001, s. 31-56.

⁴ Yaşar Aydemir, *Behiştî Divanı*, MEB, Ankara, 2000, s. 84-86.

⁵ Aydemir, 2001b, s. 147-156.

aldığımız şairler, tezkirelere girememiş onlarca şairden sadece ikisidir. Edebiyat tarihinin temel kaynaklarında adları anılmayan Seyyid Acîb ve Seyyid Müşîr mahlaslı iki şairin, Millî Kütüphane Yz. A 1998 numarada kayıtlı bir mecmuada şiirleri bulunmaktadır. Başlıklardan ve şiirlerden anlaşılacağı gibi Müşîr, Acîb mahlaslı şairin bir şiirini tanzir etmiştir:

Gazel-i Seyyid Acîb

Düşeydi aks-i bâlâ-yı hırâmı sahn-ı gülzâra
İderdi serv ü ar'ar ser-fürû hep kadd-i dil-dâra

Süvâr olmuş o nâzik esb-i nâza raht-ı sîminle
Murassa' bir topuzla gönlüm aldı sîm-i gaddâre

Hırâm eyler dil-i mehdimde tıfl-ı nâzenîn her dem
Alışmışdur harâbâtî göñlüm mihmân-ı hünkâra

Bu şeb bûse-kinâre el tutuşduk virmege cânım
Peşîmân oldu şimdi itdigi güftâr u bâzâra

Begüm gülzâr-ı hüsne bâğbân itseñ Acîbâ' yı
Tereşşuh itdirürdi hâmesin mazmûn-ı eş'âra

Nazîre-i Seyyid Müşîr

Getürse büy-ı zülfün ey perî-rû bâd çemenzâra
Düşerdi mest olup bülbül hemân-dem kûy-ı dil-dâra

Semend-i nâz ile ol şûh hırâm eyler iken bâğda
Nihâlân-ı çemen cânâ görüp hep geldi reftâra

Gül-i ahmerveş ey sâkî yine ruhsârûñ al olmuş
Nedîm olduñ gibi varsa bu şeb sen bezm-i hünkâra

Dil-i uşşâk-ı mehcûrî perîşân itmedür kârı
O âfet zülf-i şeb-gûnun anuñçün dökdi ruhsâra

Vireydi bâde-i la'lin ger ol âfet Müşîrâ'ya
Acîbâveş dizerdi dürr-i nazmı silk-i eş'âra

Yz. A 1998, 18b

Bugün üslup çalışmalarının önemli bir bölümünü teşkil eden bazı kavramların, unsurların; sevgilinin güzellik unsurları gibi, farklı şairlerden örneklerle mecmualarda yer aldığını görürüz.⁶

Şairin edebî kişiliğinin tespitinde de mecmuaların önemli ölçüde katkısı vardır. Nazire mecmuaları başta olmak üzere, birçok mecmuada benzer şiirler peş peşe sıralanmıştır. Bu şiirlerin nazire olup olmadığı mecmuaların bir kısmında belirtilmiş, bir kısmında buna gerek görülmeden benzer şiirler arka arkaya verilmiştir. Buradaki bilgilerden hareketle bir şairin üslubunu oluştururken kimlerden etkilendiğini veya kimlerin şiirlerini meşk edip egzersiz yaptığını, kimleri etkilediğini tespit mümkün hâle gelmektedir. Örneğin Nâilî'nin:

Hevâ-yı aşka uyup kûy-ı yâre dek gideriz
Nesîm-i subha refikiz bahâra dek gideriz

Nâilî, G.336

matlalı gazeline Neşâtî:

Ne seyr-i gülşene ne cûybâre dek gideriz
Sirişk-i çeşm ile biz kûy-ı yâre dek gideriz

Neşâtî, G. 51

matlalı gazeliyle nazire söylemiştir. Bunun tespiti Sadettin Nüzhet Ergun'un Nuruosmaniye Ktp., 4967 numarada kayıtlı nazire mecmuasıyla Ahmet Remzi Efendi'nin özel kitapları arasında bulunan, XVII. yüzyıl şairlerinden Ömer Tâib'in düzenlediği nazire mecmuasından hareketle⁷ yapılmıştır. Bununla ilgili bir başka örneğimiz Millî Kütüphane Yz. FB. 208 numarada kayıtlı bir mecmuadandır. Divan neşirlerinde her iki gazelin de mevcut olduğu bu şiirlerden biri Necâtî'ye⁸ diğeri de Zâtî'ye⁹ aittir. Bu iki şairin divan neşirlerinde bir diğerini etkileme veya diğerinden etkilenmesine ilişkin bir bilgi yoktur. Gazelde kafiye, redif ve vezin birliğinden başka ortak imajlar da vardır. İki gazelin birinci beyitleri dikkat çekecek kadar birbirine benzer. Necâtî, "Baş aşağı çevrilmiş bir kuyuda nasıl su olmazsa, sevgilinin çene çukurunda da vefa yoktur." der. Zâtî de, ters çevrilmiş tas içinde su olamayacağından hareketle feleğin kubbesinde safa aramanın beyhude olduğunu düşünür. Necâtî'nin dördüncü beyti ile Zâtî'nin beşinci beyti de söyleyiş ve içerik açısından birbirine benzer. İkinci mısralar işin sonunu Allah'a bırakır.¹⁰

Zekan-ı yârda vefâ n'eyler
Ser-nigûn câh içinde mâ n'eyler

Dimedûn yâd idüp beni bir gün

⁶ Aydemir, 2001b, s. 149-150.

⁷ İsmail Ünver, *Neşâtî*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1986, s. 27.

⁸ Ali Nihat Tarlan, *Hayâlî Beg Divanı*, Akçağ Yay., Ankara, 1992.

⁹ Ali Nihat Tarlan, *Zatî Divanı*, Edisyon Kritik, İstanbul, 1967, s. 481.

¹⁰ Aydemir, 2001, s. 733-734.

Aceb ol derde mübtelâ n'eyler

Bülbülün dūd-ı âhı ey yüzi gül
Göresin âkıbet saña n'eyler

Hele derd ü belâña sabr idelüm
Görelüm soñucu Hudâ n'eyler

Şol ki Nakkâş-ı Lem-yezel özler
Dil-berin hüsnini bahân'eyler

Şol çemende k'ide Necâti figân
Andelîb-i suhan-serâ n'eyler
Necâtî, s.202; Yz. FB. 208, s.22-23

Kubbe-i çarhda safâ n'eyler
Ser-nigûn tâs içinde mâ n'eyler

İdeyin aşk içinde nâleleri
Bezm-i meyde virür safâ n'eyler

İrişür ömr-i câvidâna revân
Şol ki rûhın saña revân eyler

İtdi eczâmı ışkuñ âteşi kül
Bilmezin ol dahi baña n'eyler

Usanam sanma cevrden o sanem
Dir ise görelüm Hudâ n'eyler

Başı derd-i nigâr ile hoş iken
İrişüp cânuma devâ n'eyler

Varayın cânuñ alayın didi yâr
N'eyleyin dahi Zâtiyâ n'eyler
Zâtî, c. 1, s. 481; Yz. FB. 208, s. 23

Behîştî'nin edebî kişiliği de önemli ölçüde mecmualardan yararlanılarak ortaya konulmuştur. Kaynakların kimleri okuduğu veya kimlerden etkilendiği

noktasında sadece, Sadettin Nüzhet Ergun'un, "Onun Fuzûlî'yi andıran parçalarına da tesadüf ediyoruz. Acem şâirlerinden de bilhassa Hafız'dan müteessir olmuştur"¹¹ dediği Behiştî, Fuzûlî ve Hâfız'dan başka Ahmet Paşa, Necâtî, Mesîhî, Cafer Çelebi, Âhî, Amrî, Hayretî, Usûlî, İshak Çelebi, Zâtî, Hayâlî Bey ve Fevrî'yi okumuş, onlardan meşk etmiş,¹² Gazâlî, Halîlî, Ulvî, Dervîş Vahdetî, Bağdatlı Ahdî gibi isimleri etkilemiştir¹³.

B. Mecmuaların Metin Teşkilindeki Önemi

Metin teşkili çalışmalarında çoğunlukla izlenen yöntem, bulunabilen divan nüshalarının bir araya getirilmesi, nüsha şeceresinin kurulması ve buradan hareketle farklarının gösterilerek müellif nüshasına ulaşılmaya çalışılması şeklindedir¹⁴. Bunların yanında divanını bulamayıp da mecmualardan oluşturulan Helâkî Divanı¹⁵, divan nüshası olmasına rağmen büyük oranda mecmualara dayanılarak hazırlanan Amrî Divanı¹⁶ Çâkerî Divanı¹⁷, Behiştî Divanı¹⁸, doğrudan mecmualardan hazırlanan, Şiir Mecmualarında XVI ve XVII. Asır Divan Şairleri; Revânî-Hayretî-Hâverî-Âhî-Peyâmî-Sânî¹⁹ gibi birkaç çalışmanın dışında mecmualar metin teşkilinde dikkate alınmamıştır.

Hâlbuki binlerle ifade edilen mecmualar tarandığında gerek nüsha farkı olarak gerekse yeni şiir olarak metin teşkili için azımsanamayacak ve göz ardı edilemeyecek kadar manzumenin varlığı dikkati çekmektedir.

Buradaki şiirler şairin bir şekilde divan nüshalarına girmeyen veya bulunmayan nüshalardan kaynaklanan eksik şiirleri temine yardımcı olacaktır. Konu ile ilgili olarak bu yazıda yedi şairin divanından söz etmek istiyoruz. Bunlardan biri tarafımızdan tenkitli metni hazırlanan Behiştî Divanıdır²⁰. Diğerleri Ümmî Sinan, Yunus Emre, Nesîmî, Revânî, Fuzulî, ve Sâbit divanlarıdır.

Behiştî Divanının biri Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesi, diğeri de Millî Kütüphanede olmak üzere iki nüshası vardı. Bu iki nüshadaki toplam şiir sayısı

¹¹ Sadettin Nüzhet Ergun, *Türk Şairleri*, C. I-II, İstanbul, 1945, s. 790.

¹² Aydemir, 2000, s. 59.

¹³ Aydemir, 2000, s. 66.

¹⁴ Ahmet Ateş, "Metin Tenkidi Hakkında (Dâsitân-ı Tevârih-i Mülûk-ı Âl-i Osman Münasebeti ile)", *Türkiyat Mecmuası*, C. VII-VIII, İstanbul, 1942, s. 255; Mertol Tulum, *Tarihî Metin Çalışmalarında Usul*, Deniz Kitabevi, İstanbul, 2000, s. XX-XXI; Atabey Kılıç, "Günümüzde Metin Neşri ve Problemleri Üzerine Düşünceler", *Kırşehir Kültür Araştırmaları Bilgi Şöleni (8-10 Ekim 2003) Bildiriler*, Kırşehir, 2003, s.4.

¹⁵ Mehmed Çavuşoğlu, *Helâkî Dîvan, Tenkidli Basım*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1982.

¹⁶ Mehmed Çavuşoğlu, *Amrî Dîvan, Tenkidli Basım*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1979.

¹⁷ Hatice Aynur, *Çâkerî ve Dîvânı*, İstanbul, 1999.

¹⁸ Aydemir, 2000.

¹⁹ Ali Nihat Tarlan, *Şiir Mecmualarında XVI ve XVII. Asır Divan Şairleri Revânî-Hayretî-Hâverî-Âhî-Peyâmî-Sânî*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1949.

²⁰ Aydemir, 2000.

331'di. Tenkitli metni oluşturulurken taradığımız 1500 mecmuadan 117'si metin tenkitinde kaynak gösterildi. Böylece Behiştî divanının toplam manzume sayısı 663 oldu²¹.

Revânî'ye ait aşağıya alınan gazel divan neşrinde yoktur (Divan için bkz. OTAP). Bu gazel Millî Kütüphane Yz. A. 1998 numaralı mecmuanın 33a varlığında yer almaktadır:

Eline lâle almış yine câmı
Felekden almağîçün intikâmı

Tutup yâri öper meclisde her dem
Piyâle başı açık bir harâmî

Namâz içinde bulursam nigârı
Dönüp benden yaña virmez selâmı

Baňa yeter hayâl-i rûy-ı dilber
Bağışladım saňa Mısır vü Şâmı

Revânî hamseye bakmazdı hergîz
Bu beş beyti eger görse Nizâmî

Bir diğer örneğimiz de Fuzulî'ye ait bir gazeldir. Bu gazel de mevcut neşirde²² bulunmamaktadır. Gazel, Millî Kütüphane Yz. A. 1998 numaralı mecmuanın 43b varlığında yer almaktadır. Bu şiirin öncesinde divan neşrinde bulunan:

*Sâkiyâ câm tut ol âşîka kim kayguludur
Kaygu çekmek ne için câm ile âlem doludur*

matlâlı gazel bulunmaktadır.

Kûşe-i ebrûlarıñda çeşm-i câdûlar mıdur
Yoksa girmiş yâya tîr-endâz Hindûlar mıdur

²¹ Aydemir, 2000, s.IX.

²² *Fuzulî Divan*, Haz. Kenan Akyüz-vd. Akçağ Yayınları, Ankara 1990. Emîn Sıddîkî bu gazelin Tahran Üniversitesi Merkez Kütüphanesi No: 22704'te kayıtlı olduğunu belirtir (Bkz. Emîn Sıddîkî, *Fuzulî, Divân-ı Türkî*, Tahran 1374 (1995), s. 515. Abdülhakî Gölpinarlı Fuzulî Divan'ı neşrine "Bu gazel sadece bizde ve İstanbul baskısında vardır" notuyla almıştır. Ayrıca bkz. Atabey Kılıç, "Fuzulî'nin İran'da Neşredilen Türkçe Divanı", *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. IX, İzmir 1998, s. 176.

İkd-ı şeb-nemdür gül-i ter üzre yâhud her taraf
Katre katre terden ol ruhsâr üze sular mıdur

Eşk-i çeşmüm dür ser-i zülfün hayâliyen müdâm
Yâ dizilmiş rişte-i müşkine lü'lûlar mıdur

İki ejderdür ki bir genc üzre baş koymuş yatur
Yâ müselsel ârızuñ devrinde gîsûlar mıdur

Sen misin ancak Fuzûlî böyle hüblar mâ'ili
Yoksa aşk ehli kamu sen tek belâ-cûlar mıdur

Yukarıdaki şiirden sonra divanda yer alan:

*Âh eyledüğüm serv-i hurâmânun içündür
Kan ağladığum gonce-i handânun içündür*

matlalı gazeli²³ ile:

*Hansı gülşen gülbinini serv-i hurâmânunca var
Hansı gülbin üzre gonce la'l-i handânunca var*

matlalı gazel yer almaktadır.²⁴

Diğer bir örneğimiz ise başka şairlere de atfedilen ve Ümmî Sinan Divanı neşrinde²⁵ yer almayan, aşağıdaki gazeldir. Şiir, Millî Kütüphane Yz. A. 3092, vr. 185b'de Ümmî Sinan adına kayıtlıdır. Başka şairlere de atfedilen bu şiiri ihtiyatla buraya kaydediyoruz:

Gezerken seyrân eyledim gördüm serây güldür gül
Başındaki tâc ü tahtı bâğ u divârı güldür gül

Gül alurlar gül satarlar gülden terâzû tutarlar
Gül ile bile biterler çârşu bâzârı güldür gül

Kurusı güldür yaşı gül toprağı güldür taşı gül
Goncasınuñ içindeki serv ü çenârı güldür gül

Gülden degirmeni yürür yine gülden gül öğünür
Degirmenün dönen çarhı bendi buñarı güldür gül

Sinân Ümmî gel vasf eyle gül ile bülbül derdini

²³ Fuzulî, 1990, s. 181.

²⁴ Fuzulî, 1990, s. 166.

²⁵ Azmi Bilgin, *Ümmî Sinan Divanı*, MEB, İstanbul, 2000.

Yine bu garîb bülbülün derd ü figânı güldür gül

Diğer bir örneğimiz ise Nesîmî'ye ait bir gazeldir. Gazel aynı mecmuanın 184a varağında yer almaktadır:

Dost ilinden böyle geldüm çün mekânım andadur
Bu bedenden seyr iden ma'nîde hânım andadur

Pâdişâhum ben kuluñ gönderdi bunda hidmete
Tâvus-ı kuds-ı Hüdâyam âşiyânım andadur

Zulmet-i dünyâyâ geldüm içmege âb-ı hayât
Bunda arâm eylemez dil mihribânım andadur

Cûşa geldi bahr-ı vahdet taşra atdı katresin
Bî-karârım anuñ için er tumânım andadur

Bunda kim Seyyîd Nesimî didiler gerçi baña
Asl-ı âdem bu degildür ad u sanım andadur

Bir başka örneğimiz de Bosnalı Sabit'e ait bir gazeldir. Millî Kütüphane Yz. A. 1998 numaralı mecmuada kayıtlı olan şiir Sabit Divanı neşrinde yoktur²⁶. Mecmuada divan neşrinde de bulunan Sabit'e ait çok sayıda şiir vardır:

Aslı o düzd-i gamzesinüñ Çaldıranlıdur
Çeşm-i siyâhınuñ revîşi Isfahânlıdur

Ol nev-zuhûr-ı devlet-i hüsnüñ nazarı yok
Ser-hân-ı cevri neyleyeyüm imtinânlıdur

Ol kebg-i işve- bâzı görüp kuyruğın salur
Duyduk rakîb-i seg-menişi İhtimânlıdur

Ser-tâ-kadem tenâsüb-i a'zâ yirindedür
Yancıklı yanlı ol şeh-i nâz etli canlıdur

Yek mest-i nâz u işvedür afv eyle Sâbitâ
Kalma kusûrı gamzesine delikanlıdur

²⁶ Turgut Karacan, *Bosnalı Alaeddin Sâbit Divanı*, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas, 1991.

Millî Kütüphane Yz. A. 3092 numaralı mecmuada Yûnus Emre ve Âşık Yûnus'a ait de çok sayıda şiir vardır. Gerek Yûnus Emre ve gerekse Âşık Yûnus divanlarına²⁷ girmemiş birçok şiir de yer almaktadır. Burada Yunus Emre ve Âşık Yunus gibi şairlerin bütün şiirlerini içine alan ve onlara mâledilen şiirleri dışarıda bırakan bir tenkitli metin hazırlamanın neredeyse imkânsız olduğunun da altını çizerek bunlardan ikisini aşağıda vermek istiyoruz:

Behey kardaş Hakkı bula mı dersin
Haka yarar amel işlemeyince
Bu sırruñ ötesin duya mı dersin
Mürşid-i kâmiluñ söylemeyince

Gel kardaş gel ey tevhîde özen
Tevhiddür nefsinuñ kal'asın bozan
Hiç kendü kendine kaynar mı kazan
Çevre yanın âteş eylemeyince

Dime kimse gönül uyanduramaz
Hakın takdîrini kimse bozamaz
Ummânlara talup çıkup uramaz
Aşkuñ deryâsını boylamayınca

Aşkum gâlib oldı yüregüm harlar
Aşkı olan ârı nâmusı neyler
Bre Yûnus saña söyleme dirler
Ya ben ölümi söyle[ye]meyince
Yz. A. 3092, 184b

Bir ben degül seni seven cümle âlemler sevice
Yüz biñ ola her kûşede yoluña cânlar virici

Ben kim ölem seni sevem yâ yoluña cânım virem
Şunları görünce gözüm bende bir boyun egici

Gel varalum şol mürşide soralum bu derde çâre
Kim ola ki dosta ire düşmanıyla dost olucı

Âşıkum dir da'vâ kılur ârifler tonunu giyür
Yatur sabâha dek uyur ey yalancı lâf urucı

²⁷ Mustafa Tatcı, Yunus Emre Külliyyatı, C.II, IV, MEB. Yayınları, İstanbul 1995.

Yûnus gibi ben bîçâre şöyle mücrim günâhı çok
 Ararlarsa bulunmaya nefsi hevâsın virici
 Yz. A. 3092, 185b-186a

Bu tür örneklerin sayısını artırmak mümkündür. Verilen örnekler tenkitli metin neşrinde mecmuaların göz ardı edilemeyecek kadar önemli olduğunu göstermektedir. Mecmualar gün ışığına çıkarıldıkça veya metin hazırlayanlar tarafından dikkate alındıkça, şairin divan dışında kalan şiirleri en aza inmiş olacaktır. Ancak mecmuaların tenkitli metin neşrinde kullanılmasında, bahse konu şiirin metne esas olan nüshalara girmeme nedeni gibi birtakım hususların bilinmesi ve birtakım problemlere çözüm getirilmesi de gerekmektedir.

C. Mecmuaların Metin Tenkidinde Kullanılmasındaki Muhtemel Problemler

Divan nüshalarında olmayıp da mecmualarda bulunan şiirlerin neden nüshalara girmediği bir problem olarak karşımızda durmaktadır. Şiirin divan tertibine alınmaması şairin bir tasarrufu da olabilir. Bu ihtimali de göz önüne alarak şiirlerin nüshalara girmemesinin muhtemel sebeplerini aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz. Bu sıralamaya her zaman başka ilaveler de yapmak mümkündür:

- Divan neşirlerinde yer almadığı halde mecmualarda bulunan bir şiir, metin tenkiti yapılan çalışmalarda görülemeyen nüshalardan kaynaklanmış olabilir.
- Şair, divanını tertip ettikten sonra şiir yazmış, yazdığı bu şiir tertip ettiği divan nüshasına girmemiş olabilir. Ömrü vefa etmediği ya da başka sebeplerle tekrar tertibe girmediği için bu şiir dışarıda kalmıştır.
- Divan şiiri büyük oranda meşk etme, egzersiz yapma üzerine kuruludur²⁸. Meşk edilen bu şiir bir anlamda karalamadır ve şair divanına girmesini istememiş olabilir.
- Şair, meşk ettiği çalışmaların hepsini değil en güzelini divan tertibine almak istemiş olabilir. Bazı çift matlı gazel örnekleri buna delil teşkil edebilir.
- Şair, bazı şiirlerini estetik açıdan yetersiz gördüğü veya çalışmasını tamamlama noktasında eksik kaldığını düşündüğü için divan tertibine almamış olabilir.
- Şair, divanını kendisi tertip etmemiş, sonradan bir başkası tarafından tertip edilmiş, böylelikle bazı şiirleri tertip dışında kalmış olabilir.
- Bazı şairlerin müsveddeleri ölümünden sonra yayılmış olabilir.
- Bazı şairlerin, özellikle çok okunan şiirlerinin dilden dile dolaşması sonucu, bir anlamda miri malı olarak görülen ve zamanla aslından uzaklaşan ikinci bir manzume olarak ortaya çıkmış olabilir.

²⁸ Cemâl Kurnaz, "Osmanlı Şair Okulu", *Journal of Turkish Studies TUBA*, 27/II, Harvard, 2003.

- Özellikle mesaj yüklü tasavvufi şiirler, çoğunlukla müridin eğitimi amaçlı kullanılmasından dolayı şifahi kültürde yer etmiş, arkasından da yazıya geçirilmiş olabilir.

- Kimi şiirler, bazı şairlerin, çoğunlukla da mutasavvıf şairlerin şiirlerine ilaveler yapılması, hatta Ahmed Yesevî'nin hikmetlerinde olduğu gibi onun adına şiirler söylenmesi sonucu tertibe girmemiş olabilir.

- Bir başka önemli husus da mecmua tertip eden kişiden kaynaklanabilir. Mecmuayı tertip eden kişi profesyonel olabileceği gibi amatörce bu işle uğraşır da olabilir. Bu durum beraberinde birtakım yanlışları da getirir: Bir şaire ait şiiri başkasına ait göstermek gibi. Bu çerçevede mecmuaların verdiği bilgilerin mutlak doğru olmayabileceği hususu gözden uzak tutulmamalıdır. Bu hususu örneklendiren iki şiir ile bu bahsi kapatmak istiyoruz. Millî Kütüphane Yz. A. 547 numaralı mecmuada, Bâkî'nin bir gazelinden²⁹ sonra İshak Çelebi'nin ona nazire olduğu ifade edilen gazeli³⁰ yer alıyor. Her iki gazel de divan nüshalarına girmiş manzumelerdir. Fakat İshak Çelebi'nin ölüm tarihinin 944/1538-9³¹, Bâkî'nin doğum tarihinin ise 1526-27³² olduğu bilindiğine göre, Bâkî 11-12 yaşlarında şöhret sahibi bir şair olmalıdır ki İshak Çelebi kendisine nazire yazmış olsun. Bu pek mümkün görünmüyor. O zaman, nazire kabul edeceksek, Bâkî'nin şiirini İshak Çelebi'ye nazire olarak düşünmek gerekir. Yoksa İshak Çelebi'nin şiirini aynı redif ve kafiye etrafında yazılmış başka bir şairin şiirine nazire olarak kabul etmeli veya hiç nazire olarak düşünmemelidir. Mecmuanın İshak Çelebi'nin şiirini Bâkî'ye nazire olarak göstermesi, mecmualardan yararlanırken ihtiyatı elden bırakmamanın gerekliliğini ortaya koymaktadır. Daha sağlıklı bir değerlendirme yapabilmek için şiirleri aşağıya alıyoruz.

Mihr-i ruhuñla dilde kimüñ tâze dâğı var
Tâb-ı çerâğ-ı şems u kamerden ferâğı var

Zülfüñ hamında haddüñi hurşide virmez
Şem'î n'ider şu kimse k'anun şeb-çerâğı var

Âh itme na'l-i esbi nişânın görüp dilâ
Şâyed kimesne işide yirüñ kulağı var

Lâle çemende başı açık kıpkızıl deli

²⁹ Sabahattin Küçük, *Bâkî Dîvânı Tenkidli Basım*, TDK Yayınları, Ankara, 1994, s. 132-133.

³⁰ Mehmed Çavuşoğlu-M. Ali Tanyeri, *Üsküplü İshak Çelebi Divanı, Tenkidli Basım*, Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1990, s. 131.

³¹ Çavuşoğlu,-Tanyeri, 1990, s. 7.

³² Küçük, 1988.

Sevdâ-yı hâl-i yâr ile muhtel dimâğı var

Câm-ı şarâb-ı nâb gibi dil-rüba kanı
La'îlîn tutağı dür dişi gül-gün yañağı var

Bâkî gözinden eyle hazer sorma leblerin
Zinhâr gâfil olma şarâbuñ yasağı var
Bâkî, s.132-133; Yz. A. 547, s.15

Nazîre-i İshak

Gönlüm ki anda bir güzelüñ tâze dâğı var
Bir köhne hânedür yeñilenmiş ocağı var

Ey dîde hüsn-i yâr harîminden özgeye
Zinhâr bakma hâkim-i ıskuñ yasağı var

Gûyâ bizüm televvün-i hâtırla göñlümüz
Bir pâdişâhdur ki münakkaş otağı var

Gül bâğdan üzilmedi işitmedi gibi
Evsâf-ı hüsnüñi ne aceb biñ kulağı var

İshâk mihr ü mâh ile ma'mûre-i cihân
Bir tekyedür öñinde bir iki çerâğı var
İshak Çelebi, s.131; Yz. A. 547, s.15-16

D. Mecmuaların Tenkitli Neşirde Kullanımıyla İlgili Düşünceler ve Öneriler

Şiirleri mecmualarda fazlaca yer alan şairleri iki gruba ayırmak mümkündür. Bunlardan ilk grubu Yunus Emre, Ahmet Yesevî, İsmail Hakkı Bursavî gibi tasavvufî kişilikleri ön plana çıkmış isimler oluşturur. Bu gruba giren şairlerin manzumeleri çok geniş çevrelerde okunan, ezberlenen, mesaj verme tarafı ağır basan şiirlerdir. Dolayısıyla bu şiirlerin nüshaları çoğaltılırken, estetik tarafı ağır basan eserlerin çoğaltılmasındaki orijinaline sadık kalmak gibi hassasiyetlerin çok fazla gözetilmediği savı ileri sürülebilir, birtakım ekleme ve çıkarmaların daha rahat yapıldığı söylenebilir.

İkinci grubu oluşturan eserler ise hem kendi zamanlarında hem de kendilerinden sonra etkili olan ve şairler üzerinde etkili olduğu kadar her seviyeden

okuyucu kitlesi tarafından da beğenilerek okunan şiirlerdir. Bu gruba giren şiirlerin estetik açıdan güzel olduğu kadar, aslına sadık kalma anlamında da birinci gruba giren şiirlere göre daha güvenilir olduğu söylenebilir.

Edebiyat araştırmacısı, tenkitli neşre hazırladığı divanın bütün nüshalarını gördüğünden emin değilse, mecmualarda bulduğu şiir(ler)i divan tertibine dâhil edebilir. Şiir(ler)in bulunduğu mecmuayı da bir nüsha olarak gösterir. Hazırladığı divanın bütün nüshalarına ulaştığından eminse, mecmualardaki şiirleri, bunların şairin başka eserlerinden alınma olup olmadığına da dikkat ederek, çeşitli açılardan tartışır ve divana ek olarak koyabilir. Bu şiirleri estetik açıdan değerlendirir. Diğer şiirleriyle mukayese eder. Müsvedde niteliği taşıyıp taşımadığı veya şairin divanında bulunan başka şiirlerle çok fazla benzerliğinin olup olmadığı kanaatini okuyucu ile paylaşma yoluna gider.

Sonuç

Mecmualar, edebiyat araştırmacısına, şairin şiir meşkinde takip ettiği yolu ve beğendiği ustalara ait ipuçlarını verir. Aynı zamanda şairin yolundan gitmiş ve edebî kişiliğini oluştururken kendisinden yararlanmış isimlere ait malzemeler de sunar. Mecmualar, isimleri ve şiirleri unutulmuş, kimi nedenlerle edebiyat tarihindeki yerini alamamış şairler için de birinci dereceden kaynaktır. Mecmuaların önemli işlevlerinden birisi de gerek nüsha eksikliğinden ve gerekse başka nedenlerle divan metnine girmemiş şiirleri içermesidir. Bu açıdan tenkitli metin neşirlerinde mecmuaların metne önemli ölçüde katkısı vardır. Mecmualarda bulunup da tenkitli metne esas teşkil eden nüshalara girmemiş şiirlerin bu nüshalarda olmayışının yukarıda saydığımız çok farklı sebepleri olabilir. Bu sebeplerin her biri aynı zamanda edebiyat araştırmacısının problemidir. Edebiyat araştırmacısının bütün bunları dikkate alarak titiz bir çalışma ile mecmuaları metin tenkitinde kullanması uygun olacaktır.

KAYNAKÇA

- Ak, Coşkun, *Bağdatlı Ruhî Divanı, Karşılaştırmalı Metin*, C. I-II, Bursa, 2001.
- Ateş, Ahmet, "Metin Tenkidi Hakkında (Dâsitân-ı Tevârih-i Mülûk-ı Âl-i Osman Münasebeti ile)", *Türkiyat Mecmuası*, C. VII-VIII, İstanbul, 1942.
- Ayan, Hüseyin, "Bir Nazire Mecmuası", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 7, İstanbul, 1991-92.
- Ayan, Hüseyin, "Bir Şiir Mecmuasında Ahmet Yesevî", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 3, İstanbul, 1997.
- Ayan, Hüseyin, *Nesîmî Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1990.
- Aydemir, Yaşar, "Hâdî'nin Saray Şehrengizi", *İlmî Araştırmalar Dergisi*, S.12, İstanbul, 2001.
- Aydemir, Yaşar, "Şairlerin Edebî Kişiliğinin Tesbitinde Mecmuaların Rolü", *Türk Kültürü*, S. 464, Ankara, 2001.
- Aydemir, Yaşar, "Şiir Mecmuaları ve Metin Teşkilinde Mecmuaların Rolü", *Bilgi*, S. 19, Ankara, 2001b.
- Aydemir, Yaşar, *Behiştî Divanı*, MEB, Ankara, 2000.
- Aynur, Hatice, *Çâkerî ve Dîvânı*, İstanbul, 1999.
- Bilgin, Azmi, *Ümmî Sinan Divanı*, MEB, İstanbul, 2000.
- Canpolat, Mustafa, *Ömer Bin Mezid, Mecmuatü'n-Nezâir*, Ankara 1982.
- Çavuşoğlu, Mehmed, *Amrî Divan, Tenkidli Basım*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1979.
- Çavuşoğlu, Mehmed, *Helâkî Dîvan, Tenkidli Basım*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1982.
- Çavuşoğlu, Mehmed, *Yahya Bey Divan Tenkidli Basım*, İstanbul, 1977.
- Çavuşoğlu, Mehmed-Tanyeri, M. Ali, *Üsküplü İshak Çelebi Divan Tenkidli Basım*, Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1990.
- Ergin, Muharrem, "Câmiü'l-meâni'deki Türkçe Şiirler", *TDED*, C. III, S. 3-4, İstanbul, 1949.
- Ergun, Sadettin Nüzhet, *Türk Şairleri*, C. I-II, İstanbul, 1945.
- Gökyay, Orhan Şaik, "Cönk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 8, İstanbul, 1993.
- Gölpınarlı, Abdülbaki, *Fuzulî Divanı*, İnkılâp Yayınları, İstanbul 1961.
- Karacan, Turgut, *Bosnalı Alaeddin Sâbit Divan*, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas, 1991.
- Kılıç, Atabey, "Fuzûlî'nin İran'da Neşredilen Türkçe Divanı", *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. IX, İzmir 1998.
- Kılıç, Atabey, "Günümüzde Metin Neşri ve Problemleri Üzerine Düşünceler", *Kırşehir Kültür Araştırmaları Bilgi Şöleni (8-10 Ekim 2003) Bildiriler*, Kırşehir, 2003.

- Kurnaz, Cemâl, “Osmanlı Şair Okulu”, *Journal of Turkish Studies TUBA*, 27/II, Harvard, 2003.
- Kut, Günay, “Mecmualar”, *Dergâh Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, c. VI, İstanbul, 1986.
- Küçük, Sabahattin, “Bursalı Rahmî Çelebi ve Şiirleri”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, 1993, S. 7.
- Küçük, Sabahattin, “Hayâlî-i Kadîm”, *Türk Kültürü*, S. 249, İstanbul, 1984.
- Küçük, Sabahattin, *Bâkî Dîvânı Tenkidli Basım*, TDK Yayınları, Ankara, 1994.
- Küçük, Sabahattin, *Bâkî ve Divanından Seçmeler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988.
- Levend, Agah Sırrı, *Türk Edebiyatı Tarihi Giriş*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1984.
- Mecmua*, Millî Kütüphane, Yz. A. 1998.
- Mecmua*, Millî Kütüphane, Yz. A. 3092.
- Mecmua*, Millî Kütüphane, Yz. A. 547.
- Mecmua*, Millî Kütüphane, Yz. FB. 208.
- Mengi, Mine, “Bir Şiir Mecmuası Hakkında”, *Ankara Üniversitesi Türkoloji Dergisi*, C. VII, Ankara, 1997.
- Revânî, http://courses.washington.edu/otap/otap_tr/arch_tr/rev.shtml.
- Sıddîkî, Emîn, *Fuzûlî, Dîvân-ı Türkî*, Tahran 1374 (1995).
- Tarlan, Ali Nihat, *Hayâlî Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1992.
- Tarlan, Ali Nihat, *Şiir Mecmualarında XVI ve XVII. Asır Divan Şairleri Revânî-Hayretî-Hâverî-Âhî-Peyâmî-Sânî*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1949.
- Tarlan, Ali Nihat, *Zatî Divanı Edisyon Kritik*, İstanbul 1967.
- Tatçı, Mustafa, *Yunus Emre Külliyyatı*, MEB. Yayınları, C.II, IV, İstanbul 1995.
- Tulum, Mertol, *Tarihî Metin Çalışmalarında Usul*, Deniz Kitabevi, İstanbul, 2000.
- Tuman, Nail, *Tuhfe-i Nailî*, (Hız. Cemâl Kurnaz-Mustafa Tatçı), Bizim Büro Yay., Ankara, 2000.
- Ünver, İsmail, *Neşâtî*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1986.
- Yöntem, Ali Canip, “Edebî ve Tarihî Tedkiklere Yarayacak Eserlerden: Bazı Mecmualara Dair”, *Hayat*, Numara. 32, Temmuz 1927.